

Murray Bookchin: Kropotkins ruige kleinzoon

CHRIS CEUSTERMANS

Murray Bookchin deed dienst als één van de grootste hedendaagse theoretici van het anarchisme en inspiratiebron voor de groene fundi's. Districtsraden, confederalisme, duurzame techniek... Bookchin trachtte als filosoof en praktijkman deze puzzelstukken in elkaar te passen. Deze radicale, in New York geboren grondlegger van de sociale ecologie, passeerde intussen de kaap 75. Zijn thema's zijn actueler dan ooit. Maar ook de kritiek op de man laait op.

In juni 1997 verscheen er bij de Black Rose press het boek: 'Politics of Social ecology' van Janeth Biehl. Dat boek is grotendeels gewijd aan de politieke consequenties van Bookchins werk. Bij ons kwam er een poos geleden ook het boek 'Voeten in de aarde' op de markt, waarvan één hoofdstuk Bookchins wereldbeeld beschrijft. Tevens verschijnt op dit moment, van de hand van Bookchin zelf, het tweede deel van z'n drieluik 'Third Revolution. Popular Movements in the revolutionary Era'. Wellicht komt de timing van al deze publicaties Bookchin goed uit. Enerzijds groeit immers vanuit radicaal-ecologisch hoek de kritiek op z'n werk. Anderzijds zijn heel wat van z'n oorspronkelijke inzichten ingeburgerd. Maar de afkomst en het radicale karakter van die ideeën bleef vaak tussen de plooiën van de tijd kleven.

Wie weet er nog dat de uitspraak 'eenheid in de verscheidenheid' van Bookchin afkomstig is? Of dat Lewis Herbert waarnaar Schumacher in *Small is Beautiful* geregeld verwijst eigenlijk Bookchin heet? Hoevelen kennen nog zijn eerste werk *The Problem of Chemicals in Foods?* Een boekje dat al in 1962 voor Rachel Carsons' *Dode Lente*, het zogenaamde startmanifest van het 'ecologische tijdperk', stof deed opwaaien. In 1971 volgde z'n succesvolle boek 'Post-Scarcity Anarchism'. Met dat boek toonde Bookchin als een van de eersten dat de groene kritiek op de

industriële samenleving veel verder kan gaan dan enkele correcties op het kapitalisme. Maar ook het toen in de tegenbeweging populaire communisme nam hij op de korrel.

De meesten zullen zich hem dan ook herinneren als de wat hanige man die de ondankbare taak op zich nam de oorsprong van hiërarchie in onze samenleving op te sporen en te bestrijden. Dat is voor hem het hoofddoel van een radicale ecologie: "Want zolang mensen elkaar onderdrukken zullen zij ook de natuur op een destructieve wijze aan zich onderwerpen", stelde hij in het vijftien jaar geleden verschenen *'Ecology of Freedom'*, z'n magnum opus. Zijn positie als fabrieksarbeider bij General Motors en agitator leek in elk geval geen ideaal startpunt voor iemand die zich als architect van een maatschappij- en natuurvisie wil laten gelden. Autodidact Bookchin werd nochtans één van de 'Sitting Bulls' van het radicale Amerikaanse denken. Want zijn politieke tocht overspant bijna een eeuw. Die voerde hem van het marxisme, het trotskisme en een actieve carrière als syndicalist naar een eigen sociale ecologie. Deze zoekt een brug tussen groen en links.

Reeds vanaf z'n negende was de Joodse Bookchin lid van de Communistische Jongeren van Amerika. De Bookchin-familie was dan ook niet zomaar Rusland ontvlucht na de mislukte opstand tegen de tsaar in 1905. Ze belandden in de hutsepot van de Bronx die Bookchin voor de rest van z'n leven tekende. De Joden hadden er hun eigen kranten en theaters en verfoeiden de moderne techniek. Men kende er, volgens Bookchin, nog een buurtleven waar wederkerig dienstbetoon meer regel dan uitzondering was. Wayne Wangs film *Smoke* laat hiervan nog een glimp zien, wanneer Augie in zijn rokersshop te Brooklyn een dolende jongen in dienst neemt om Paul z'n litaire buurtgenoot te helpen.

Bookchins Bronx was een omgeving waar ook syndicalisten, Marxisten en anarchisten elkaar nog niet naar het leven stonden, zoals later tijdens de Spaanse burgeroorlog. "Thuis in New York kwam je in een omgeving die nog in conflict stond met de harde economie waarin onze ouders moesten werken", vertelde Bookchin in een gesprek met 'Voeten in de Aarde'-auteur Roger Jacobs. "Je moest in jouw buurt vaak twee of meer talen kennen. Onze ouders brachten van hun moederland ook tradities en herinneringen aan vrijheidsstrijden mee, die soms tot de middeleeuwen teruggingen. De wereld die we in onze Bronx creëerden was eigenlijk voornamelijk een agrarische wereld." Zo werd bij de Bookchins thuis vaak verteld over de onderdrukking van de boeren tijdens de tsaren, na het zingen van Joodse en Russische liederen. De muren hingen er vol met foto's van Herzen, Tolstoi en de Narodikni. Maar gewrongen tussen de moderniteit van de New Yorkse grootstad en die traditionele wortels, verliest Bookchin als twintiger tevens langzaam zijn geloof in het communisme. Bookchin: "Wanneer ik in de Amerikaanse Communistische Partij ageerde, was die nog zo radicaal dat men zelfs de anarchisten als 'reformisten' bestempelde. Maar de Spaanse burgeroorlog veranderde alles." Bookchin was ten tijde van die burgeroorlog zowel geëngageerd in de internationale brigades, die strijders voor de op decentralisatie gerichte Spaanse anarcho's ronselden, als in de CIO. De CIO trachtte als eerste grote Amerikaanse vakbond, de arbeiders per sector front te laten vormen. Bookchin dwaalde graag door het industriële New Jersey voor hun propagandawerk.

Omwille van de dubieuze rol van de Stalinisten in de Spaanse burgeroorlog en het verzet dat die boden bij de CIO stakingen, brak Bookchin met de volgens hem te strakke KP. Vanaf dat moment zou hij filosofisch zijn eigen weg zoeken. Daarbij bleken z'n ervaringen met de verscheidenheid en de spontaniteit van de 'grootstad-agrarische' omgeving waar hij opgroeide cruciale bouwstenen.

Een van Bookchins uitgangspunten in die zoektocht is dat de geschiedenis geen strakke snelweg is, wat alle Fukuyama's of Marxen ook beweren. Wij kunnen volgens hem op bepaalde momenten in de geschiedenis – historische kruispunten – nog bewust keuzes maken. Noch de huidige hiërarchische en gecentraliseerde maatschappij, noch een communistische revolutie of eender welke andere politieke vorm zijn voor hem een historische noodwendigheid. "Marx, als determinist, heeft bijvoorbeeld nooit begrepen waarom het kapitalisme zich niet uit het Romeinse rijk ontwikkelde", grinnikt Bookchin. En de Grieken hadden in Bookchins ogen alle praktische mogelijkheden om tot kapitalisme te komen. "Zij waren daarbij geenszins minder inhalig of ondernemend in hun streven dan onze eigen bourgeoisie", meent Bookchin. Maar men maakte er andere culturele keuzes. Zo werd interest en accumulatie van kapitaal niet als nastrevenswaardig beschouwd. "Interest op leengeld is als een kalf dat zichzelf kalft", beweerde Aristoteles en gaf daarmee de toen algemeen aanvaarde mening weer. Om z'n theorie van 'historische kruispunten' te schragen duikt Bookchin diep in het verleden van verschillende beschavingen. In het boek *The rise of urbanisation and the decline of citizenship*, beschrijft hij hoe ambachtslui tegen wil en dank worden opgeslokt door de fabriekspoorten en de staat. Hoewel ze eeuwenlang de motor waren van oppositiebewegingen tegen diezelfde staat. Bookchin verhaalt hoe zij in sommige conflicten een reële kans op slagen hadden om de geschiedenis een andere wending te geven. Zoals de Spaanse Communéros die in 1520 de wapens opnamen tegen het staatsgezag van Karel V, of de strijd van de secties in Parijs tegen de jacobijnse Conventie van 1793.

Bij het uiteenvallen van de oorspronkelijke gemeenschappen had de mens, aldus Bookchin, de mogelijkheid om te kiezen voor een samenleving die niet in de handen van patriarchen ligt. Deze keuze, is in zijn ogen echter nog steeds mogelijk en wenselijk. Voor Bookchin zelf is vooruitgang immers de ontwikkeling van de mogelijkheid om vrij te zijn en om tegelijk in verbondenheid met anderen samen te werken. Ondanks afschuwelijke zijwegen zoals Auschwitz, ontmoeten we volgens hem geregeld historische kruispunten die zulke mogelijkheden bieden. Tegelijk evolueert de natuur, indien niet onderdrukt, naar steeds meer verscheidenheid en complexiteit. Dat schenkt de natuur stabiliteit. Wat niet wil zeggen dat die natuur zelf hiërarchisch is. Bookchin: "Zelfs een zwerm muggen kan een eland gek maken en doden." Maar de mens koos in de plaats van verscheidenheid voor uniformiteit en hiërarchie, zowel sociaal als ecologisch. Stad-platteland, staat-gemeenschapsleven, man-vrouw, geest-lichaam. Al die hiërarchieën in onze samenleving, onderdrukken en destabiliseren voor Bookchin tegelijk natuur en mens.

Vijfentwintig jaar geleden in *Toward an Ecological Society*, stelde hij reeds dat de destructieve opvatting dat de mens bestemd is om de natuur te overheersen

voortkomt uit de overheersing van de mens over de mens. "Die overheersing vloeit misschien voort uit nog vroegere tijden vanuit de overheersing van de vrouw door de man en jong door oud." Deze stelling uit z'n sociale ecologie ondersteunt hij vandaag nog met alle macht.

Dat bijvoorbeeld een volk als het Chileense door de sociale overheersing van de schuldenlast en de internationale financiële spelregels als een dolleman z'n bosareaal hakt is voor hem daarbij één van de vele illustraties. Net zoals die door schuldendruk opgejaagde landbouwer die hier via kunstmest z'n velden met stikstoffen overspoelt tot de nabijgelegen waterlopen aan verstikking ten onder gaan. Deze situaties tonen hoe een hiërarchie tussen mensen (bv. geldbezitter versus arme ontlener) leidt tot ecologische vernietiging. Bookchin: "In die zin geloof ik dat het barbarij is om onze manier van leven over de hele wereld te verspreiden. Kapitalisme steunt niet meer de individuele ontplooiing van de mens. Het evolueert meer en meer naar totalitarisme en massadestructie."

Dergelijke vaststellingen dreven de linkse Bookchin ook steeds verder weg van Marx. Marx, net zoals vele liberalen, sociaal-democraten en socialisten, beschouwde de natuur immers als iets dat moet onderdrukt worden, wil de mens vrij zijn. Zoals bij z'n collega-filosoof Otto Ullrich concludeert Bookchin dat het kapitalisme en het communisme op dit punt bitter weinig verschil vertonen. Beiden leggen de nadruk op industrialisering. Bookchin gaat dan maar op zoek naar ondergesneeuwde sporen, vooral bij de ideale polis van Aristoteles en de anarchistische Kropotkin. Want zolang een niet-hiërarchische (basis)democratie uitblijft, is ook de natuur voor hem ten dode opgeschreven. "Ik geloof in confederalistisch municipalisme", zegt Bookchin. "Wat en hoeveel de boeren, de fabrieken en de winkels brengen, moet door de lokale burgers in een 'gemeenteraad' worden beslist. Niet alleen door hen die op het land of in de fabriek werken. Hoewel zij natuurlijk de technische problemen kennen. Maar wat er nodig is en hoeveel, zal worden beslist door de héle lokale gemeenschap."

Bookchin valt voor architectuur van de lokale gemeenschap graag terug op Aristoteles. Die opperde al dat een democratie slechts kan slagen indien de structuur van de gemeenschap nog in één blik overzienbaar is. Ook *Kropotkins* beschrijvingen van de steden als voornaamste tegenmacht tegen de staten en keizerrijken, markeerden Bookchin. De strategische vernietiging van de gemeentelijke autonomie door bijvoorbeeld keizer Augustus of Lodewijk XIII zijn voor Bookchin evenveel kruispunten waar voor uniformisering werd gekozen.

In Bookchins eigen diversiteitsdenken is er ruimte voor tal van lokale gemeenschappen als kern van samenleven. Die zijn voor hem de authentieke arena's van het openbare. Een idee dat ook bij ons in bijvoorbeeld de diverse lokale witte comités of de VZW Stem herleeft. "Wie de uitvoerende functies als burgemeester zelfs maar vergelijkt met die van de gouverneur, heeft niets begrepen van de meest basale politieke aarde van het gemeenschapsleven", schrijft Bookchin in *De betekenis van het Confederalisme*. De macht van een burgemeester is veel meer onderworpen aan publieke kritiek, dan die van provinciale en nationale func-

tionarissen. Zo draagt de stad de potentie in zich om een directe democratie te scheppen. "Weg met de nationale staat", is zijn conclusie. Ook voor grote stedelijke agglomeraties mag men niet wachten om die te versnijden tot kleine districten.

Anderzijds is Bookchin, als overtuigd internationalist, ontzettend bevreesd voor gesloten 'parochies'. De nadruk die hij legt op het 'confederale' is dan ook groot. De confederale gemeente stuurt mensen met een strikt mandaat naar vergaderingen met andere gemeenten. Via dergelijke bijeenkomsten hoopt Bookchin op netwerken, gebaseerd op wederkerigheid. Bronx-kid Bookchin verdedigt hier zijn droom van het lappendeken van verbondenheid. Zoals de vegetatie van bos en vlakland elkaar aanvullen en van hetzelfde grondwater gebruikmaken, zo wil hij ook dat gemeenschappen elkaar verrijken. Zonder dat die daardoor hun autonomie verliezen. Ongetwijfeld heeft Bookchin hier soms beelden van de New Yorkse cafés en parken uit zijn jeugd voor ogen. Die barstten tijdens de grote crisis van goed voorbereide (werkloze) sprekers die op een leerzame manier met elkaar in de clinch gingen. In combinatie met deze kleinschalige gemeenschap wil Bookchin een 'knappe' duurzame techniek. Hier komt de praktijkman van General Motors bovendien. In het midden van de jaren '70 stichtte hij daartoe in de staat Vermont een instituut voor sociale ecologie. Daar nam Bookchin zelf de proef op de som wat betreft de haalbaarheid van zonne- en windenergie of duurzame materialen. Op dit praktische domein is hij geen prediker in de woestijn gebleven. Maar dat maakt Bookchin, die zijn laatste levensjaren doorbrengt in het provinciestedje Burlington, niet echt vrolijk.

Zonder radicale politieke verandering is voor hem immers geen afbraak van de hiërarchie mogelijk. De onderwerping van de natuur zal dan niet verminderen, hoeveel zonnepanelen er ook verschijnen. Bookchin engageerde zich daarom een tijdlang voor Green Party en de lokale verkiezingen. Ook had hij geregeld contact met de Grünen in Duitsland. Hij hoopte dat zij een radicale hefboom zouden worden op weg naar die nieuwe municipalistische cultuur.

De beleidsondersteunende praktijk van de groene partijen maakte Bookchin echter verbitterd: "Ik heb niets te maken met de groene partij. Ze kunnen mij niks meer schelen. De groene partij is nu een parlementaire partij geworden in het kader van de staat. Ikzelf was altijd een tegenstander van de deelname aan congressverkiezingen. Ik heb zelfs met een aantal vrienden gebroken, die besloten om mee te werken aan een kandidatuur voor het gouverneurschap."

'Emeritus' van z'n eigen sociaal ecologie-instituut, leeft Bookchin nu in een appartement te Burlington. Aan de ene kant van zijn flat ziet hij uit op de 'Mountains' en aan de andere kant op de stad. Twee elementen waartussen hij steeds weigerde te kiezen. Maar het rijke buurtleven en de wederkerigheidsrelaties van zijn jeugd lijken er voorgoed verleden tijd. En van een gemeentelijke revolutie van directe democratie is niet meteen sprake in deze door globalisering gekenmerkte epoche. Hoewel bijvoorbeeld lokale experimenten bij ons zoals de vegetarische 'volkskeukens' in de grote steden of de uitgebreide toepassingen van het lokaal geld (LETS) hem wel zouden plezieren.

Bookchins recentere werk is dan ook doortrokken van twijfel en teleurstelling. Hij gaat erg tekeer tegen alle vormen van relativisme en primitivisme. Foucault en de postmodernisten verwijt hij dikke boeken met ingewikkelde verhullende redeneringen te hebben volgeschreven, die de 'wereldbeelden' bevredigen van "navelstarende individuen voor wie graffiti het favoriete wapen tegen het kapitalistische stelsel zijn geworden". Ook piraten-utopia zoals de tijdelijke autonome zones, in sommige anarchistische milieu's nogal geliefd, geeft hij een veeg uit de pan. Men zou er meer bekommerd zijn om een yuppie-achtige persoonlijke autonomie dan om sociale vrijheid van iedereen. Deze beschuldigingen worden hem door heel wat anarcho-denkers niet in dank afgenomen.

Aan de omvang van de Bookchin internet-debatsites, te zien weet de man de gemoederen nog steeds te verhitten. Critici zoals primitivist Bob Black, noemen hem zelfs wantrouwig: 'de oude grompot'. Onlangs verscheen nog het doorwrochte boek: *'Beyond Bookchin'* van de bekende Amerikaanse anarchist David Watson. Het boek is uitgegeven bij het vermaarde 'anti-autoriteit'blad *Fifth Estate* en is een snoeiharde kritiek op Bookchins sociale ecologie. Enerzijds verwijt Watson Bookchin een veel te groot geloof in de verlichting en de menselijke rationaliteit. In onder meer *'Ecology of Freedom'* schrijft Bookchin immers: "nature rendered self-conscious" betekent "a natural world guided by human rationality toward balanced or harmonious ecological as well as social ends". Deze expliciete superioriteit van de mens – geschonken door de natuur zelf, waardoor volgens een dialectische Bookchin de mens zich tegelijk ook in de natuur bevindt – stoot critici tegen de borst. Watson vreest dat zo'n a-priorische houding van superioriteit een holistische kijk op de onlosmakelijke band tussen de mens en de rest van de natuur blokkeert. Bookchins polariserende en soms ongenueanceerde uithalen tegen de in Amerika relatief populaire 'deep ecology' maakten Bookchin nog minder populair bij heel wat radicale ecologen. Men had het gevoel dat Bookchin als een olifant in een porseleinwinkel een onnodig schisma binnen de radicale ecologie uitlokte tussen 'sociale ecologen' en de 'deep ecology'. Bookchin verweet de laatste dan weer geen enkel oog te hebben voor de sociale onderdrukking als oorsprong van natuurvernietiging. Ook enkele warrige publieke uitspraken over een radicale vermindering van de menselijke populatie van David Forman, kopstuk van deep ecology-groep *Earth First*, maakten Bookchin woest. Maar omdat de kracht van de Amerikaanse radicale ecologische beweging door dit schisma dreigde te verzwakken voerde Bookchin met David Forman uiteindelijk constructieve 'bilaterale' gesprekken tijdens publieke zittingen. Die werden in 1991 uitgegeven als *'Defending the Earth: a Dialogue Between Bookchin & Dave Forman'*.

Bookchin zelf blijft ondanks alles pleiten voor hoop. Een revolutionaire beweging moet de universaliteit van de geschiedenis erkennen. Een mensheid die door de eeuwen heen met steeds dezelfde problemen is geconfronteerd, heeft voor hem nood aan de erkenning van gedeelde belangen. En een gezamenlijke strijd met een groeiend inzicht. In elk geval zijn volgens 'de oude grompot' daarvoor de kiemen aanwezig: "De gemeenteraad is nog steeds een Commune van Parijs in potentie. De regionale samenwerkingsverbanden van steden en dorpen zijn confederaties van gemeenten in potentie."

Rond Bookchins eigen flat lijkt het echter alsmaar stiller te worden. Wat niet wil zeggen dat hij, nu aan een rolstoel gekluisterd, zijn revolutionaire droom heeft opgegeven. Hij was een aantal jaar geleden één van de grote krachten achter het *Left Green Network*. Deze linkse groep binnen de Green-Party-USA ijverde voor een basisgerichte en anti-partij opstelling. Maar ook hiermee brak Bookchin toen één van de stafmedewerkers ervan zich inzette voor een nationale verkiezingscampagne. Nu werkt Bookchin nog voornamelijk op het enige niveau waarin hij echt gelooft: de gemeente. In Burlington is hij betrokken bij de radicale Burlington Greens. Daarmee hoopt hij nog steeds zijn municipalistische ideeën in de praktijk te brengen. Tegelijk, onverbeterlijk als hij is, probeert hij al mijmerend in z'n drieluik 'The Third Revolution' ons kennis te laten maken met een aantal 'vergeten burger-revoluties', zoals de Spaanse of de Franse revolutie. Die waren volgens hem in een (derde) fase ervan telkens gericht op een directe (volks)democratie. "De redenen waarom zij mislukt zijn zouden ons ten zeerste aan het hart moeten liggen op een moment dat het kapitalisme regelmatig als simpele gegevenheid wordt beschouwd", aldus Bookchin in de inleiding van z'n, wellicht, allerlaatste drieluik.

(Met dank aan Roger Jacobs
voor de opname van z'n
gesprek met Bookchin)

Bibliografie

Jacobs, R.

1996 in: Janssens, F. en Melle, U. ed. *Voeten in de Aarde*. Hadewijch, (270 P.)

Biehl, Janeth.

1997 *Politics of Social Ecology*. Black Rose Press, juni 1997 (204 p.)

Watson, David

1996 *Beyond Bookchin, preface for a future social ecology*. Black & Red en Autonomedia, (250 P.)

Bookchin Murray

1996 *The Third Revolution. Popular Movements in the revolutionary Era.* (volume I)
Cassel London, (406 p.)

•

Chris Ceustermans is vormingswerker in Elcker-Ik Antwerpen